

Т. В. Кириченкокандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

СТАН РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена висвітленню результатів дослідження стану розвитку психологічних механізмів саморегуляції поведінки підлітків, а також розкриттю їхньої специфіки функціонування. У ній подано авторське розуміння саморегуляції поведінки особистості підлітка, що є засобом задоволення потреб, які виявляються в прагненні досягти успіху, одержати схвалення значущих людей, самоствердити власне «Я», визначити своє місце серед інших людей. Зазначено, що внутрішню сутність саморегуляції поведінки підлітка становить сукупність психологічних механізмів, які закріплюються в психологічній організації особистості як функціональні способи її перетворень. Серед широкого спектра психологічних механізмів саморегуляції характеризуються і описуються лише ті, які найвиразніше визначають активність і регуляцію поведінки підлітків. Визначено найсуттєвіші механізми процесу саморегуляції у підлітковому віці, а саме: рівень домагань, ціннісні орієнтації, локус контролю, мотивацію схвалення, потреби в досягненні успіху, визнанні та самоствердженні. Передбачено, що: а) динаміка розвитку визначених механізмів призводить до зміни показників саморегуляції поведінки особистості підлітка; б) специфіка психологічних механізмів саморегуляції поведінки зростаючої особистості полягає в тому, що кожний психологічний механізм має автономний рівень розвитку і водночас це особистісне утворення лише в цілісності виступає регулятором поведінки підлітка. Для вивчення стану розвитку психологічних механізмів саморегуляції поведінки в підлітків було використано комплекс психологічних методик, релевантних виокремленим механізмам. Експериментальне дослідження засвідчило, що саморегуляція підлітка є цілісним особистісним утворенням, яке інтегрує в собі психологічні механізми поведінки. На підставі кореляційного аналізу встановлено особливості взаємозв'язків механізмів саморегуляції поведінки підлітків. Визначено провідні механізми, які продукують здатність підлітків до високого рівня саморегуляції поведінки підлітків. Зокрема, провідне місце у внутрішньофункціональній структурі належало механізму «потреба в самоствердженні», який мав найбільш значущі зв'язки з рівнем домагань $r_{cd} = 0,67$, з мотивацією досягнення та потребою у визнанні, що становили $r_{cm} = 0,51$ та $r_{cw} = 0,51$, які є рівнозначні у внутрішньофункціональній структурі. Констатовано надійність актуалізованих компонентів у структурному конструкті механізмів саморегуляції поведінки особистості підлітка.

Ключові слова: особистість, самосвідомість, самоствердження, підлітки, компоненти внутрішньофункціональної структури саморегуляції, механізми саморегуляції.

Постановка проблеми. Сьогодні розвиток суспільства характеризується високою інформаційною насиченістю, швидкою зміною та оновленням необхідних для засвоєння знань. Усі ці фактори вимагають від людини високого рівня активності та готовності до постійних змін і зростання. Особливої уваги вимагає вивчення психологічних механізмів поведінки особистості в період дорослішання. Адже, взаємодіючи з навколишнім світом, підрастаюча особистість повсякчас опиняється в ситуації вибору різних способів реалізації своєї активності залежно від поставленої мети, своїх індивідуальних особливостей, умов дійсності, а також особливостей людей, які взаємодіють із нею. У складних життєвих ситуаціях зняти невідзначеність можна лише за допомогою механізмів саморегуляції, коли людина самостійно досліджує ситуацію, програмує свою активність, контролює

перебіг діяльності та коригує, якщо є потреба, отримані результати. Особистість у період підлітковості є сензитивною щодо розвитку в неї механізмів саморегуляції поведінки, у зв'язку з чим акцент у вихованні підлітків треба ставити на особливостях їхнього формування. Саме тому виникає необхідність досконалого вивчення цього конструкту, щоби спрямувати становлення суб'єктивної стратегії прогнозування бажаної поведінки підлітків.

Сучасний стан досліджень психологічних механізмів саморегуляції не можна оцінювати однозначно. З одного боку, накопичено значний теоретико-методологічний матеріал, з'явилися узагальнені роботи з цієї проблеми, а з іншого – ці дослідження не мають єдиного підходу до визначення цього поняття. Наприклад, Л.І. Анциферова визначає психологічні механізми як закріплені в особистості функціональні способи її перетво-

рень, у результаті яких з'являються різні новоутворення, підвищується або знижується рівень організованості особистісної системи, змінюється режим її функціонування [1]. О.С. Доценко психологічні механізми розуміє як внутрішні психічні процеси, що включають образно метафоричні описи та наукові уявлення про цей феномен, які забезпечують ефективність діяльності [2]. В.К. Вілюнас зазначає, що розгляд питання про психологічні механізми передбачає врахування таких моментів, як взаємодія регулятивних процесів і відповідальність психологічних механізмів за зв'язок і зміну окремих ланок поведінки [3]. На думку Є. Налчаджяна, психологічні механізми слід розуміти як структуру певним чином пов'язаних психічних дій, здійснення яких приводить до певного результату [4].

Більшість сучасних науковців розглядає психологічні механізми як структуру певним чином пов'язаних психічних дій, дослідження яких приведе до відповідного результату. М.Й. Боришевський наголошував, що характеристика психологічних механізмів повинна базуватися, передусім, на аналізі особливостей її структурних компонентів [5]. Вони починають функціонувати в процесі вирішення завдань і є спрямованими на співорганізацію всіх необхідних складників поведінки й діяльності особистості [6]. Отже, проаналізувавши низку досліджень, можна констатувати: психологічні механізми визначаються як динамічна сторона психічного життя людини, яка є структурним утворенням, що спрямовує рух психічної діяльності до певного результату.

Тому в дослідженні психологічних механізмів саморегуляції поведінки підлітків ми зосередили увагу на аналізі особливостей її структурних компонентів, а також на встановленні взаємозв'язків і динаміки їхнього розвитку, що й стало **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на теоретичний аналіз зазначеного в статті предмету дослідження, а також попередні наукові розвідки, ми визначили, що саморегуляція поведінки є структурним утворенням особистості, яке являє собою єдність цілеспрямованих дій, що проявляються у прийнятті довільних рішень, доборі, оцінці засобів реалізації задуманого, самоаналізі вчинків, визначенні позицій щодо подій, ситуацій і ціннісному ставленні індивіда до самого себе. Внутрішню сутність саморегуляції поведінки особистості становить сукупність психологічних механізмів. Останні визначаються як динамічна сторона взаємодій індивіда і є структурними компонентами саморегуляції поведінки особистості. Вони спрямовують рух психічної активності індивіда до узгодження результатів взаємодій зі світом і самим собою [7].

Детальне вивчення психолого-педагогічної літератури, а також власні спостереження за

поведінкою підлітків у повсякденному житті дали нам змогу констатувати, що не може існувати лише один ефективний механізм саморегуляції, оскільки такий був би неспроможний досягнути багатопрічинності реальної поведінки особистості. У процесі експериментальної роботи з підлітками ми встановили, що найсуттєвішими механізмами процесу саморегуляції в цьому віці є такі: рівень домагань, ціннісні орієнтації, локус контролю, мотивація схвалення, потреби в досягненні успіху, визнанні та самоствердженні. Для діагностики механізмів саморегуляції поведінки підлітків були відібрані методики, які є релевантними щодо виокремлених механізмів, а саме: методика визначення рівня домагань М.С. Курека, методика дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокича, шкала оцінки потреби в досягненнях М.Ю. Орлова, шкала оцінки мотивації схвалення Кроун-Марлоу, методика визначення когнітивної орієнтації Дж. Роттера, метод мотиваційної індукції Ж. Нюттена. В експериментальній роботі було досліджено 116 підлітків віком від 12 до 15 років. Узагальнивши результати апробованого банку методик, визначено кількісні та якісні параметри розвитку механізмів саморегуляції поведінки підлітків. З метою визначення провідних конструктів у системі «механізми саморегуляції поведінки» підлітків було проведено кореляційний аналіз.

Логічність і чіткість в інтерпретації результатів експерименту вимагали введення певних орієнтирів – умовних позначень феномена, що вивчався. Скажімо, особистісні утворення, які отримали найбільш значущі результати, ми означили як «компоненти» системи саморегуляції поведінки підлітків. Кожна система функціонує, спираючись чи утримуючи в собі комплекс провідних (домінуючих) компонентів, які стабілізують до певної міри діяльність внутрішньофункціональної структури саморегуляції поведінки. Зміна провідних компонентів цієї структури буде вказувати на динаміку (прогресивний чи регресивний характер розвитку) становлення механізмів саморегуляції поведінки підлітків. Цілісна сукупність психологічних та особистісних утворень (цінності, домагання, досягнення, схвалення, локус контролю, самоствердження, визнання), що презентують між собою значущі взаємозв'язки, виступала як «система саморегуляції поведінки» підлітків. Кожне психологічне утворення, як-от ціннісні орієнтації, мотивація до досягнення, потреба в самоствердженні та інші, є «компонентом внутрішньофункціональної структури» саморегуляції поведінки підлітків. Поняття «внутрішньофункціональна структура» вказує на специфічність взаємозалежностей компонентів саморегуляції (імплицитний характер зв'язків) і підкреслює факт їх переструктурування, інтеграцію та диференціацію взаємозв'язків [8].

За даними кореляційної матриці, *провідним компонентом саморегуляції поведінки* виступає *потреба в самоствердженні*. Кількісні показники вказаного компонента демонструють високі коефіцієнти кореляції, по-перше, між ним і рівнем домагань ($r_{cd} = -0,67$, за $P \leq 0,01$), а по-друге, між ним і компонентом мотивації досягнення ($r_{cm} = 0,51$) і компонентом потреби у визнанні ($r_{cw} = 0,51$), які рівнозначні у внутрішній структурі. Як видно, потреба в самоствердженні підтримується рівнем домагань підлітків. Однак значущий зв'язок зі ступенем достовірності демонструє зворотний його характер. Саме зворотний зв'язок визначає, що між компонентами цієї структури відбувається переструктурування і, можливо, ці компоненти вийдуть на новий рівень зв'язку. До того ж процес диференціації на рівні зворотної кореляції, який притаманний компонентам потреби в самоствердженні та рівню домагань, вказує на таку специфіку, як «відповідність-невідповідність» компонентів. Нагадаємо, що чим ближче значення кореляції до +1, тим сильніший зв'язок компонентів і більша їхня відповідність. Чим ближче значення до -1, тим сильніший зв'язок між компонентами, але менша їхня відповідність. Немає в такому разі суперечностей в інтерпретаційному ряді, оскільки самоствердження підлітків, як найсильніший соціально-психологічний атрибут, пов'язаний з адекватним і навіть високим рівнем домагань (якщо останній відповідає реальним можливостям підлітка). Проте високий рівень домагань був притаманний лише 1/3 досліджених, 2/3 – прагнуть уникати невдач, шукаючи їхні причини в об'єктивному світі. При цьому як перші, так і другі добре розуміють, що їхній соціальний статус, їхні справи і поведінка загалом залежать від адекватного рівня домагань. Отже, у більшості з досліджених проходить процес переоцінки власних можливостей, ретушується егоцентрична позиція, з'являється більш реальний власний образ «Я». Певно, що особливості такого надійного зв'язку пов'язані з процесом асинергичності (невідповідності).

Досить надійні кореляційні зв'язки потреби в самоствердженні з мотивацією досягнення. Більша частина досліджених (близько 46%)

прагне самоствердитися завдяки емоційній підтримці значущих оточуючих (батьків, друзів, знайомих, вчителів). Позитивне емоційне ставлення збоку соціального оточення, виділення успішних результатів підлітків закріплює процес їх самоствердження, оскільки як потреба в успіху, так і потреба уникнення невдач майже рівнозначно приводили до задовольняючих досліджених результатів, а мотивація досягнення досить часто розширювала особистісний простір підлітка завдяки його ініціативі, активності, наполегливості, відповідальності тощо. Все ж останні характеристики виявлялися найбільше у референтному оточенні підлітка.

Не суперечить усім попереднім показникам і достовірний зв'язок на рівні потреби у визнанні. Самоствердження перед самим собою, на нашу думку, досить складне психологічне самоставлення і випереджає процес його становлення потреба у визнанні. Остання надає можливість упевнитися у правильності своїх дій, вчинків, почуттів і поведінки в цілому. Вона найбільш чітко вимальовує перед свідомістю оцінку ставлення оточуючих, прийняття чи неприйняття ними певних особистісних характеристик, дій, вчинків, які згодом вміщуються в особистісному просторі реального «Я» підлітка. Визнали, прийняли, зрозуміли – це ті шаблонки, які допомагають самоствердженню, а відтак і саморегуляції поведінки.

Незначні за висотою коефіцієнти кореляцій між самоствердженням і цінностями ($r_{cz} = 0,42$) та між вказаним механізмом саморегуляції і локусом контролю ($r_{ck} = 0,32$), які мають достовірність за критерієм Стьюдента за $P \leq 0,05$. Наприклад, певна ієрархія цінностей (матеріальних, естетичних) відіграє важливу роль у самоствердженні підлітків, але така ситуація спостерігається у невеликій частині досліджуваних. Ще менше їх прагне бути об'єктивними щодо наслідків порушення поведінки, неспроможності бути послідовними, відповідальними. Тут завжди підлітки знаходять різні вагомі чинники, які перешкоджають досягати мети; причому вони відшукуються не в собі, а в довкіллі. Певно, що егоцентрична позиція, яка зберігається в період підлітковості, не стільки

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки механізмів саморегуляції поведінки підлітків

	z	d	m	s	k	c	w
z	–	0,34**	0,29**	0,44*	0,23	0,42**	0,41**
d	0,34**	–	0,47*	0,29**	0,27	-0,67*	0,33**
m	0,29**	0,47*	–	0,38**	0,22	0,51*	-0,49*
s	0,44*	0,29**	0,38**	–	-0,65*	0,19	0,35**
k	0,23	0,27	0,22	-0,65*	–	0,32**	-0,46*
c	0,42**	-0,67*	0,51*	0,19	0,32**	–	0,51*
w	0,41**	0,33**	-0,49*	0,35**	-0,46*	0,51*	–

Умовні позначення: z – ціннісні орієнтації; d – рівень домагань; m – мотивація досягнення; s – мотивація схвалення; k – локус контролю; c – потреба у самоствердженні; w – потреба у визнанні; * – значущі кореляції при $P \leq 0,01$; ** – значущі кореляції за $P \leq 0,05$

заважає бачити реальний образ «Я», скільки захищає підлітка від емоційних переживань.

Не встановлено достовірних зв'язків самоствердження з мотивацією схвалення. Вважаємо, що пряма вербалізація поведінкових реакцій (їх засудження чи прийняття) не відіграють суттєвої ролі, оскільки самоствердження, яке визначає домінацію в структурі механізмів саморегуляції поведінки, більшою мірою визначається безпосередніми результатами (успіхом у діяльності, конкретним вчинком), а тому цей механізм щільно корелює з потребою в досягненні і рівнем домагань підлітків.

Наступними за кількісними параметрами у внутрішньофункціональній структурі саморегуляції виступають кореляційні співвідношення *компонента потреби у визнанні*. Найбільш високі показники виявлено між потребою у визнанні та потребою в самоствердженні ($r_{wc} = 0,51$, за $P \leq 0,01$). Ще раз важливо наголосити, що процес визнання підлітків нерозривно пов'язаний із процесом їх самоствердження. Самостійне прийняття рішень, вибір різних способів досягнення мети (коли ці способи не пропонуються чи нав'язуються дорослими), тенденція перевірити власну самостійність спочатку серед однолітків, а надалі продемонструвати її й серед значущих дорослих – усе це невіддільні показники потреби у визнанні. Особливо помітним є прагнення підлітків упевнитися в тому, наскільки визнаються їхні права, можливості, деякі цінності серед дорослих. Проте, наголошуючи про свої здібності і права, підлітки часто уникають виконання власних обов'язків, правил, соціальних і нормативних вимог. Тобто цей компонент реалізується в самосвідомості ніби односторонньо – з боку прав і нівелюється на рівні обов'язків. Слід до цього додати ще й те, що простежується поведінка підлітків, яка вказує на дієвість їхньої участі у різноманітних справах на позиціях рівності з дорослими. Хоча останньої категорії досліджених незначна кількість (до 17%), все ж спостерігається тенденція активного включення підлітків у соціальне життя (допомога дорослим на виборчих ділянках, розповсюдження рекламних листів, кореспонденції, релігійної літератури тощо).

Середньої висоти коефіцієнти кореляцій між потребою у визнанні та мотивацією досягнення ($r_{wm} = -0,49$), а також із локусом контролю ($r_{wk} = -0,46$). Зворотні зв'язки вказують на інтенсивний процес диференціації і переструктурування вказаних компонентів. Певно, що мотивація досягнення (успіхи чи невдачі) починають усвідомлюватися особистістю підлітка не тільки як можливості ствердження, але і як можливості визнання серед оточуючих. Вважаємо, що тенденція, яка в ракурсі компонента локусу контролю, визначила прихильність до екстерналіза-

ції (пошуку пояснень неадекватних вчинків через об'єктивні обставини), почала на глибинному рівні самосвідомості переоцінюватися, що приведе до подальшої інтерналізації.

Культивування підлітками серед референтної спільноти своїх прав і можливостей показало їм, що оцінке ставлення дорослих визначається ще й цінностями, які повинні бути реалізовані. Для того, щоб підлітки упевнилися, наскільки їхня поведінка нормативна, а цінності виправдані, треба отримати схвалення як однолітків, так і дорослих (батьків, вчителів, знайомих, родичів). Отже, для компонента визнання потреба у схваленні починає відігравати помітну роль. У незначній частині досліджених виявляється розуміння того, що соціальний статус, визнання оточуючими значною мірою залежить від правильного розрахування своїх потенціальних можливостей. Тому значущими на рівні $P \leq 0,05$ виявилися зв'язки між потребою у визнанні і цінностями ($r_{wz} = 0,41$), між цією потребою та мотивацією схвалення ($r_{ws} = 0,35$) і рівнем домагань ($r_{wd} = 0,33$).

Третє місце після компонента самоствердження і визнання у структурі саморегуляції підлітків посіли компоненти *рівень домагань* і *мотивація досягнення*. За висотою кореляційних зв'язків останній компонент має три достовірні кореляції на рівні $P \leq 0,01$ і дві – на рівні $P \leq 0,05$ порівняно з компонентом рівня домагань, який має дві і три кореляції відповідної значущості. Невипадково те, що обидва компоненти майже наближаються один до одного за показниками кореляційних зв'язків. Нестійка самооцінка власних можливостей не може не впливати на процес досягнення успіху. А в підлітків, як відомо, самооцінка досить варіативна, неадекватна, через що рівень домагань коливається залежно від значущості і складності тієї справи, за яку вони беруться. Крім того, більшість підлітків розуміє, що їхній статус (зовнішнє становище) може залежати не тільки від успішних дій поведінки, але й від нейтральної позиції, коли вони не беруться за справи, що складні та потребують значних фізичних чи духовних витрат. Якраз уникнення невдач виступає регулятором, хоча і не завжди позитивним, їхніх поведінкових реакцій. Найбільш високі коефіцієнти кореляцій мотивації досягнення із самоствердженням ($r_{mc} = 0,51$), визнанням ($r_{mw} = -0,49$) і рівнем домагань ($r_{md} = 0,47$). Значущими виявилися показники цього компонента з компонентами мотивації схвалення ($r_{ms} = 0,38$) та ціннісних орієнтацій ($r_{mz} = 0,29$). Цей момент вказує на те, що починають набувати великого значення оцінні взаємини з оточуючими, а також орієнтація на термінальні цінності. Останні, хоч і мають індивідуалістичну перевагу, все ж таки засвідчують момент довільної уваги зростаючої особистості на аксіологічних аспектах буття.

Внутрішньо усвідомлюється підлітком факт того, що рівень домагань (адекватний чи неадекватний) відіграє певну (позитивну чи негативну) роль у процесі самоствердження, адже на це вказує зворотна кореляція ($r_{dc} = -0,67$); помірної сили показники рівня домагань із потребою у визнанні ($r_{dw} = 0,33$), цінностями ($r_{dz} = 0,34$), схваленням ($r_{ds} = 0,29$). Думаємо, що вказані компоненти ще на початку структурування нових взаємозв'язків структури саморегуляції, оскільки в ній вони поки що набули помірної значущості на рівні $P \leq 0,05$. Ясно, що взаємозв'язок на рівні значущості $P \leq 0,01$ рівня домагань і мотивації досягнення ($r_{dm} = 0,47$) демонструє тісне співвідношення (синергічність) між вказаними компонентами, що означає рядоположне вдосконалення як механізму саморегуляції, пов'язаного з мотивацією досягнення, так і механізму, пов'язаного з рівнем домагань.

На *четвертій позиції* за кількісними показниками (висотою коефіцієнтів кореляції) є *компонент мотивація схвалення*. У структурі саморегуляції поведінки підлітків починають набувати помірної значущості оцінні взаємодії, причому з тенденцією заохочення, підтримки, розуміння, схвалення. Механізм прийняття схвалення має подвійну природу. Перша і головна спрямованість особистості підлітка – це упевнитися у правильності здійснюваних дій, вчинків, перевірка себе на відповідність тим нормам поведінки, які сповідаються дорослими. І друге, що те ж важливо, надання емоційного тону, енергетичних сил, зняття напруженості завдяки отриманому схваленню. Слід зауважити, що не для всіх підлітків однаковий ступінь впливу цього мотиваційного утворення. Ті підлітки, які часто і незаслужено отримували схвалення дорослих, починають звикати до нього і постійно перебувають у ситуації очікування похвали чи заохочення з боку дорослих. Відсутність же схвалення не виступає для них регулятивним регентом, а навпаки, може деструктурувати поведінку та її саморегулятивний рівень. Якщо мотиваційний конструкт схвалення виникає у доцільних ситуаціях (заслужено отримав нагороду, досить доклав зусиль до досягнення мети), то в цієї категорії підлітків спостерігається адекватна реакція на схвалення оточення і виникає бажання поводитися відповідно до очікувань дорослих і ровесників.

Передостанню позицію у структурі саморегуляції поведінки підлітків займає *компонент локусу контролю*. Цей момент зовсім не суперечить якісним показникам, які отримані нами за методичним обстеженням, згідно з яким значна частина (близько 70%) підлітків демонструє екстернальний локус контролю. У цієї категорії досліджених виявилися такі особистісні утворення, як емоційна нестабільність (тривожність,

занепокоєність, афективність), конформність, агресивність, низький самоконтроль. Інтенсивне переструктурування компонента локусу контролю відбувається у взаємозв'язку з компонентом мотивації схвалення, на що вказує зворотна кореляція ($r_{ks} = -0,65$). Передбачаємо, що до екстерналізації своїх неадекватних вчинків, поведінки починає вводитися суб'єктивний простір власного «Я», який теж необхідно брати до уваги. І хоч така позиція ще не в багатьох підлітків (до 22,8%), проте актуалізація власних особистісних досягнень, домагань, успіху, цінностей починає визначати тенденцію до протилежного – інтернального. Значущі коефіцієнти кореляцій цього компонента з потребою у визнанні ($r_{kw} = -0,46$) та потребою в самостверженні ($r_{kc} = 0,32$) підкріплюють наші передбачення щодо інтерналізації нормативних вимог у простір реального «Я» підлітка, що впливає і на самоствердження, і на визнання особистості підлітка в широкому соціальному та вузькому, референтному оточенні.

Остання позиція, на жаль, залишилася за таким компонентом внутрішньофункціональної структури, як *ціннісні орієнтації*. Один значущий взаємозв'язок на рівні $P \leq 0,01$ цього компонента з компонентом мотивації схвалення ($r_{zs} = 0,44$). Це підштовхує нас зробити висновок про те, що ті цінності приймаються людиною, які постульовані сучасним станом у суспільстві (матеріальна забезпеченість, спокій і добробут сім'ї, велика заробітна плата, прибуткова професійна діяльність тощо). Ми в жодному разі не заперечуємо вказані ціннісні орієнтації, але поряд із ними не простежуються цінності високого морального порядку: доброчинність, совість, відповідальність, довіра, чесність та інші. Помірної сили взаємозв'язки між компонентом ціннісної орієнтації та компонентами самоствердження, визнання, домагань і досягнення ($r_{zc} = 0,42$; $r_{zw} = 0,41$; $r_{zd} = 0,34$; $r_{zm} = 0,29$; за $P \leq 0,05$). Можна стверджувати, що не простежується в підлітків чіткої спрямованості на цінності моральності; цінності, пов'язані з безпосередньою їхньою діяльністю (навчанням, спілкуванням). Цей факт ми схильні приписувати зниженню ролі морально-етичних зразків у соціальних взаємодіях суспільства і шкільному середовищі зокрема. Засоби масової комунікації пропагують більш адекватні сучасним умовам (кризи в економіці, політиці, ідеології) цінності так званого «виживання», існування, але не повноцінного життя. Занепад духовних цінностей, висвітлення на передньому плані проблемних (критичних, стресових) ситуацій у структурі самосвідомості підлітка визначають тенденцію спаду аксіологічного розвитку особистості підлітка.

Висновки. Підсумовуючи вищевизначені положення компонентів структури саморегуляції поведінки підлітків відповідно до їхньої вели-

чини, ступеня значущості і кількості взаємозв'язків, необхідно визначити (на основі емпіричного ранжування), що поведінкові реакції учнів підліткового віку регулюються потребами в самоствердженні та визнанні, які можна віднести до провідного рангу. Другий ранг треба віддати таким двом психологічним механізмам, як мотивація досягнення та рівень домагань. Третій ранг займають мотивація схвалення та локус контролю. Останнім у ранговому полі виявився психологічний механізм – ціннісні орієнтації. Отже, психологічні механізми саморегуляції поведінки особистості підлітка є структурним утворенням самосвідомості, що інтегрує в собі здатність визначати ціннісні орієнтації, здібність досягати мети адекватно до внутрішніх потенціалів, можливість самоконтролю, прагнення до успіху (самореалізації), потребу просоціального самоствердження та визнання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективу її дослідження вбачаємо у виявленні специфічного змісту і значущості рефлексії, оцінних очікувань, самоконтролю, самовизначення та особистісної позиції в контексті саморегуляції поведінки підлітків.

Література:

1. Анциферова Л.И. Системный подход в психологии. *Принцип системности в психологических исследованиях*. Москва : Наука, 1990. С. 61–77.
2. Доценко Е.Л. Психология манипуляции. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 346 с.
3. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1990. 285 с.
4. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы, стратегии). Ереван, 1996. 215 с.
5. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3. С. 26–33.
6. Пов'якель Н.І. Професіогенез саморегуляції мислення у практичних психологів : монографія. Київ : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. 295 с.
7. Кириченко Т.В. Передумови розвитку саморегуляції поведінки підлітків. *Гуманітарний вісник*. 2016. Вип. 38. С. 79–87.
8. Терентьев П.В. Метод корреляционных плеяд. *Вестник ЛТУ*. 1959. Вып. 2. № 9. С. 137–141.

Kyrychenko T. V. The state of development of psychological mechanisms of adolescent behavior self-regulation

The article is devoted to illuminating the results of the research into the state of development of psychological mechanisms of adolescent behavior self-regulation, as well as the disclosure of their specific functioning. It presents the author's understanding of the self-regulation of adolescent personality behavior, which is a means of meeting the needs that emerge in the pursuit of success, obtaining the approval of significant people, asserting one's self, determining one's place among other people. It is stated that the inner essence of the self-regulation of adolescent behavior is a set of psychological mechanisms, which are fixed in the psychological organization of the individual as functional ways of its transformation. Among the wide range of psychological mechanisms of self-regulation, only those that most clearly determine the activity and regulation of adolescent behavior are characterized and described. The most essential mechanisms of the process of self-regulation in adolescence are identified, namely: the level of harassment, value orientations, locus of control, motivation of approval, needs for success, recognition and self-affirmation. It is assumed that: a) the dynamics of the development of certain mechanisms leads to changes in indicators of self-regulation of adolescent personality behavior; b) the specificity of the psychological mechanisms of the behavior self-regulation of the growing personality is that each psychological mechanism has an autonomous level of development and at the same time, this personal formation is only a regulator of the behavior of the teenager. To study the state of development of psychological mechanisms of adolescent behavior self-regulation a set of psychological methods relevant to isolated mechanisms was used. An experimental study has shown that adolescent self-regulation is a holistic personality formation that integrates psychological mechanisms of behavior. On the basis of the correlation analysis the peculiarities of the interconnections of mechanisms of adolescent behavior self-regulation are established. Thus, the leading position in the intra-functional structure belonged to the "need for self-affirmation" mechanism, which had the most significant relationships with the level of harassment $r_{ed} = 0.67$, with achievement motivation and the need for recognition, which amounted to $r_{cm} = 0.51$ and $r_{cw} = 0.51$, which are equivalent in intra-functional structure. The reliability of actualized components in the structural construct of mechanisms of adolescent behavior self-regulation was ascertained.

Key words: *personality, self-consciousness, self-affirmation, adolescents, components of the intra-functional structure of self-regulation, mechanisms of self-regulation.*